

Samtal

I december 2005 träffades en grupp på Riksställningar i Stockholm för att samtala om konstnären Mija Renströms fotografi. I samtalet deltog, förutom Mija Renström, Charlotte Bydler, som undervisar i konstarter vid Södertörns högskola, Anna Livion Ingvarsson, som är utställningsproducent på Riksställningar och Susanne Ekdahl som arbetat som behandlingsassistent och samarbetat med Mija Renström i hennes fotografiska workshop för kvinnor på behandlingshemmet Sjöafall. Projektet pågick mellan 1997 och 2003, och är utgångspunkt för Mija Renströms utställning på Gävle konstcentrum. Utställningen är producerad av Riksställningar.

AL: Mija, berätta något om bakgrunden till dina projekt på behandlingshem.

MR: Då jag började med fotografi arbetade jag mycket med identitet, genom olika former av självporträtt. Parallellt intresserade jag mig för familjebilden som uttrycksform, och gjorde flera arbeten kring det. Så arbetade jag på barnkoloni med förståndshandikappade barn, och började fotografera där.

Jag fick ett stort bildmaterial som jag trodde handlade om dem. Men det som hände var att jag blev medveten om att jag har en maktposition. Det störde mig att när jag gjorde ett urval och såg dem på väggen, då såg jag att handlade det så mycket om mig själv som tolkare, även om det var bilder på andra människor. Det var intressant, men obehagligt att jag riskerade att utnyttja dem för min egen berättelse. Och det gjorde att jag blev mer intresserad av hur man representerar andra människors berättelser.

När jag sommaren 1997 lärde känna Susanne Ekdahl som arbetade på behandlingshem för mammor med psykosociala problem, så tändes en idé om att behandlingshemmet som institution kunde utgöra en ram för ett projekt på samma sätt som barnkolonin utgjort en ram tidigare. Genom alla mina projekt har det i stor utsträckning handlat om relationen mellan vuxna och barn, och det var också något jag ville fortsätta undersöka.

CB: Hur kommer det sig att projektet fick den form det fick?

MR: Ja, min första tanke var att jag skulle fotografera på behandlingshemmet, att jag skulle fotografera livet där. När Susanne berättade om min idé för mammorna som bodde där, så önskade de i gengäld att få lära sig mer om att ta bilder.

Allting skedde väldigt spontant. Vi hade ett litet snack ute på altanen och drack kaffe. Jag visade mina bilder från kollo, och pratade om hur man kan använda blixtpå dagen för att det blir lite bättre då. Jag talade om perspektiv, att man kan röra sig mer, sådana där fototips. Några fick låna kameror och andra hade redan egna. De fotade under ett dygn, och nästa dag plockade vi in rullarna, framkallade dem på en timme och träffades igen. Deltagarna fick sätta upp sina bilder med häftmassa på var sin vägg i hobbyrummet, ganska snabbt skedde det och utan så mycket reflektion över själva arrangemanget. Sedan talade vi om bilderna.

CB: Hur många var ni i gruppen som gjorde den här workshopen?

MR: Catherine, Susanne, Marie, Lisette och Riina, det blir sammanlagt fem deltagare plus Susanne Ekdahl och jag. Det var roligt att mötas på det här sättet, i en diskussion kring bilder. Både Susanne och jag förstod att vi kunde använda och utveckla det. Jag insåg samtidigt att det var omöjligt för mig att fotografera dem som bodde där. Den känslan var oerhört stark och först senare förstod jag vad det handlade om. De som bor på behandlingshemmet befinner sig redan i en övervakningssituation och om jag kom med min kamera skulle det bli en dubbelövervakning och det tycker jag är för mycket.

SE: Man kan säga att vi ingick i ett avtal. Du Mija presenterade vad du hade att erbjuda, och vi vad vi hade att erbjuda. Och de sa: "Då vill jag ha bilder. Jag vill lära mig foto. Vi säger ja till det här, för vi tycker det låter jätteroligt."

Min bakgrund är att jag jobbar i behandlingsvärlden, och kommer från en familj med behandlingstradition. Och det jag funderade över var: Om jag går i samma spår som min mamma och min pappa i mitt yrkesval, vem är då jag i det? När jag gick in i fotoprojektet hade jag också en önskan se närmare på min roll i det jag jobbar med. "Vad är det som ger mig rätt att hjälpa andra" och "Vad har jag för skyldighet att hjälpa andra"? "Vad är det att ta ansvar för sitt liv? Det var också den stora frågan som det handlade om för kvinnorna som var på hemmet.

CB: Då började ni ganska förutsättningslöst. Men sedan jobbade ni lång tid tillsammans. Det var inte så att deltagarna efter ett par tillfällen tyckte att de var klara, att de kunde fota?

MR: Nej, de blev mer engagerade, och vi blev mer engagerade. Det blev en process, och man förstod hur viktig den var. Projektet pågick från juli till maj, och samtidigt som vi var klara med projektet, slutade också många av mammorna på behandlingshemmet och hade då gjort var sitt album med familjebilder. Min examensutställning från Fotohögskolan i Göteborg visades samtidigt och det var så bra.

Från första början var jag tydlig och berättade att jag ville göra ett fotografiskt projekt med dem på behandlingshemmet och att det skulle bli offentligt, men att jag inte visste mer just då hur det skulle se ut. De fick följa med på min resa, ett slags forskningsresa, på samma sätt som jag fick följa med på deras. Sen när det utkristaliserade sig för mig vad jag ville göra så diskuterade vi det och hur det skulle kännas för dem. "De här bilderna kommer att vara på en vägg i en konsthall och de kommer att vara stora. Vill ni det? Vad tänker ni då?" Och sedan kom fortsättningen: "Ska det stå att de är fotograferade på ett behandlingshem? Vill ni att era namn ska stå med?"

SE: Fotoprojektet har gett mig som behandlare fler möjligheter att på ett naturligt sätt delta i en arbetsallians med både individen och gruppen. I behandlingsvärlden arbetar man ju exempelvis redan med nätverkskartor och den egna familjebilden. Då passar "familjealbumet" in väldigt bra för att synliggöra och tydliggöra den egna familjesituationen. Det har underlättat att reflektera tack vare bilden. Att kunna se och utveckla sitt eget samspel med andra individer i gruppen. Under träffarna har alla varit "tvungna" att visa sina bilder och egna reflektioner. Det har gett självförtroende och bra övning i att berätta om sig själv.

"Så här tycker jag ... det här fick mig att tänka på ... jag vill lära mig mer om ... hur kan jag bli bättre på ..." Detta att ta och ge kritik, att våga lära sig mer och pröva sina vingar på nya områden. Att stå på sig och ta plats, och att våga hantera motgångar och tillkortakommanden.

Jag tror att själva ramen för fotoprojektet var väldigt viktig. Tydliga gränser för vad som gällde, att överenskommelser hölls och diskuterades. Det var viktigt för att kunna genomföra ett så långvarigt projekt. Mycket tid och kraft gick ju åt för att till varje ny fototräff genomföra och fota de bilder vi kommit överens om, det krävdes uthållighet. Att inte släppa taget och ge upp. Det var nödvändiga ingredienser i en värld som för dessa mammor ofta varit kaotisk, ostrukturerad och fylld av ogenomförbara drömmar. Här blev det påtagligt och verkligt. De fick också med sig något som de själva presterat i form av många fina och värdefulla foton. En egen skapad produkt, familjealbumet.

Utställningen på Hasselblad center betydde att det blev en punkt. Det fanns en början, en process och sedan ett avslut. Många har ju svårt att lyckas avsluta någonting, men nu var det möjligt att tillsammans, i samarbete med andra, avsluta.

AL: Det måste ha varit speciellt att ha avslutningen på ett ställe som Hasselblads center, utställningshall för fotografi i anslutning till Konstmuseet i Göteborg.

SE: Det var det. Inte förrän de kom in i rummet förstod de att det var ett möte med konstvärlden. Det hade vi aldrig kunnat berätta för dem på något sätt.

CB: Hur tog de det då?

SE: De tyckte att det var jätteroligt att det var så stora och fina bilder, och att det var deras bilder. De såg det som att Mija möjliggjort att folk kunde gå och titta på dem. Och de blev

glada över dem. Sedan var det bra - de undrade inte över något.

CB: Processformen är viktig i konstnärligt arbete idag, men här kan vi också konstatera att det som vi tar ställning till sätter något slags slutpunkt. Även om den är provisorisk, så är en bedömning av vad som har hänt något som avslutar arbetsprocessen. För ett gemensamt projekt som detta är det också viktigt att kunna konstatera att arbetet har nått sitt mål, och att kontrakten därmed har löpt ut - resultatet kan utvärderas, de inblandade kan gå vidare.

Särskilt viktigt kan det vara i det här samarbetet som rör representationen av socialt sårbara personer från ett behandlingshem. Dina projekt, Mija, kan kopplas till tankar om att möta den Andre, den som inte har någon talarposition, hos en postkolonial litteraturteoretiker som Gayatri Spivak. Spivak har arbetat med den etiska frågan om hur man ger marginaliserade personer en röst. Man saknar talarposition därför att man inte har röst, eller som förståndshandikappad inte blir tagen på allvar. Även om man säger saker, så kommer folk att bortförklara det. Även om man går in på ett galleri, så har man inte en auktoritativ röst om man är hemlös. Därför krävs det att en konstnär är involverad i ett sådant projekt för att det ska räknas som att man har en röst.

Här måste man väl också säga något om kontraktets yttre ramar på behandlingshemmet, i det här fallet att ge mammorna en bättre relation till sina barn. Fotoprojektet kom in i den större ramen. Man kan tänka sig att det har styrt arbetsprocessen, att den inte var slut i och med att man lärt sig lite om fotografering. Fotografiet och möjligheten att tolka bilder och konstruera en bild av sig själv hade att göra med det här större sammanhanget.

AL: Det du gjorde till slut var att du backade några steg då du fotograferade av deras kluster av små bilder, så att man också ser den omgivande miljön, behandlingshemmet som ser ut som ett "hem" men tydligt en institutionsmiljö.

MR: Jag började med det efter kanske tredje tillfället, och då jag visade det för dem, började det också förankras hur det skulle se ut i utställningen. Det blir flera berättelser. Deras berättelser i de små bilderna, och så är det min berättelse i rummet. Min berättelse om var vi träffats, om var processen och mötet ägt rum.

Jag förstod genom Christine och Irene Hohenbüchlers verk, som jag såg på Documenta X i Kassel 1997, att det var viktigt göra min egen tolkning av materialet. Christine och Irene Hohenbüchler samarbetar med patienter på vårdinrättningar om konstnärliga projekt. Det är också så att jag återtar. Jag ger så mycket i processen, av min kunskap om bild, av mitt engagemang, av min drivkraft. Men sedan tar jag på något vis tillbaka – så ser jag på det - och kan visa det på en konsthall eller i en tidskrift.

CB: Vet du vad jag tycker är poängen med detta att du ser till att visa upp din konst för din egen skull, i ett konstsammanhang? Det är att du kan ta tillbaka någonting som är värdefullt för dig, som workshopsdeltagarna har gett dig. Du har visat att din bild är någonting annat än deras bilder. Genom att fotografera av deras bilder igen, så har du lagt in en betraktarposition: dig själv, din kropp som står upprätt i ett rum, tillsammans med kameran förstås, och tittar på deras bilder. Så att det finns en betraktarposition till – det är du och inte deltagarna i workshopen som talar, så att säga.

Ni kan alltså dela med er, lära av varandra. Jag tänkte ta tag i frågan om "Vad är det man har att lära ut egentligen?" För det är den klassiska formuleringen av den välvilliga – men ändå förmyndaraktiga – maktpositionen. Det kan vara som vuxen gentemot ett barn, men också en institution mot en konstnär. Varför ska Riksutställningar visa Mijas verk till exempel?

AL: Det finns alltid en någon som bestämmer vad samtalet handlar om. Ett exempel är Riksutställningars uppdrag där det finns en välvillig, folkbildande ambition. Vi producerar vandringsutställningar med samtida konst för att fler än en liten klick konstexperter i storstäderna ska få ta del av den nyaste konsten. Man kan mena att det döljer sig en förmyndaraktig hållning här. Jag tror att man måste vara uppmärksam på det, och förstå det som ett särskilt ansvar när man gör sina val och beslut om vad man ska göra.

Men konst är också en händelse som utspelas när någon ser den, eller upplever den. Och i samma stund som verket möter en ny betraktare fylls det med nya betydelser och erfarenheter. Det är inte en rörelse bara på ett håll "från oss till dom", utan där finns också något som böljar tillbaka.

Mija Renströms arbete präglas en både varsamt och kritiskt förhållningssätt när hon tar tag i svåra frågor som handlar om maktrelationer i förhållande till kvinnorna på behandlingshemmet. Så när frågan gäller valet att visa just Mijas verk så grundar det sig på att hennes arbetsätt leder fram till en konst som är ovanligt radikal.

CB: Och varför är det viktigt att ni, Mija och Susanne, kan hjälpa de här personerna på behandlingshemmet att göra något som de inte gjort tidigare? I det här fallet att producera bilder, att hålla kvar en tråd väldigt länge trots att man inte vet vad det blir. Men vad tycker ni, är det möjligt att ha en position där man lär ut saker?

MR: Men det låter så tråkigt med "lära ut"

CB: Ja, det låter verkligen tråkigt därför att det är en skuldbelagd fråga. Men å andra sidan berättar du hur du pekar ut: "Så här kan man göra, det är roligt! Prova! Håll i kameran"

MR: Jo, jag blir provocerad för att jag har lärt mig precis lika mycket som de har gjort. Jag vill tala om att dela med sig av sin erfarenhet och kunskap istället för att använda begreppet lära ut. Jag är säkert naiv i den här önskan men att arbeta kreativt har gett mig så mycket, det finns så mycket lust i det och det vill jag dela med mig av. Jag delar med mig av den trygghet och den förtjusning som jag känner av att vara i den kreativ process. Att kunna ta estetiska beslut, att våga säga – det här gillar jag! Eller att säga den här tavlan gillar jag för att jag får den här associationen, och att njuta av att det bara är min association - inte tänka hm, det är fel association för ingen annan har den.

CB: Gayatri Spivak framhåller ofta lärosituationen, och menar att man på sätt och vis befinner sig i ett klassrum hela tiden. Ett klassrum där det är någonting som förväntas, någonting som ska följa vissa normer och regler. Och avkodningen av reglerna håller man på och lär sig på olika sätt, vare sig det handlar om att sköta sin vardag eller ställa ut på ett konstmuseum.

Vad jag vill komma fram till är frågan om makt. Hela tiden finns någon i omgivningen som kan de här reglerna och normerna, och verkar klara sig bra. Någon som manövrerar regelapparaturen till sin egen fördel och lyckas framställa sig själv på ett lyckat sätt. För det är också en fråga som Spivak svarar ganska negativt på, frågan om man kan framställa någon annans berättelse. Hon säger ungefär "Nja, det är väl inte Den Andra man kommer att framställa, det är just sig själv". Och man behöver visa sig själv, om man nu kan för de här apparaterna som gör det möjligt att ha en röst överhuvudtaget.

Lärrrollen handlar då inte om att någon med kontroll över sin röst, med auktoritet, helt enkelt kan lära ut ett recept på hur man gör för att lyckas. Läraren har ju sina privilegier: sin kateder, utbildning, sin position, livshistoria – med de begränsningar som det innebär. Från den utkiktpunkten, inifrån apparaten så att säga, kan man liksom inte helt se eller framställa den Andre. Lärarens bör enligt Spivak visa upp sådana privilegier som en brist när det gäller att ge den Andre röst.

AL: De här apparaterna du talar om, jag menar att de finns i synliggjorda i Mijas bilder genom avfotograferingen och att Mijas berättelse lägger sig runt de andras berättelser i deras bilder.

MR: Frågan är vad som händer i det sista projektet, Workshop 03, Sjöafall. Där är deltagarna mycket mera blottade än i de båda första projekten. Det sista projektet pågick på behandlingshemmet Sjöafall 2002 – 2003. Det var fyra deltagare, Sofia, Susanne, Lotta och Evalotta – plus jag och Susann. Där fotograferade vi iscensatta situationer. Vi började med att göra parafrafer utifrån bilder som de har valt, ur böcker från biblioteket och böcker som jag brukade ta med mig.

CB: Fotoböcker, teoriböcker?

MR: Det var Sally Mann, Julia Margaret Cameron, Kent Klich, Cindy Sherman bland andra. Sådana böcker som jag tycker om och som jag trodde att de skulle tycka om, och andra som de själva valt på biblioteket i Eksjö.

Vi valde att arbeta med parafrafer, när vi inte kunde få ett bra lugn i gruppen för att diskutera bilderna som de tog själva. Då använde vi istället själva fotograferandet som en aktivitet. Med utgångspunkt i bilder som de hade valt ut, fick deltagarna bryta ner bilden i de delar som bilden bestod av och sedan försöka skaffa de saker som skulle ingå i rekonstruktionen av bilden.

SE: I det sista projektet lekte vi mer tillsammans, Mija och jag var kanske mer avslappnade och sugna på utmaningar.

MR: När vi gjort parafrafer några gånger, började de få ett enormt eget självförtroende i att göra bilder, bygga bilder. Då kunde de beskriva scener som de ville fotografera. Det resulterade i en serie iscensatta bilder som jag kallar samarbetsselfporträtt. Vi i gruppen hjälpte till att göra varje deltagares iscensättning.

SE: Selfporträtt gav oss fler kreativa sätt att jobba med självbilden i behandlingen. Här kunde vi på ett naturligt sätt ta upp frågor och teman runt kvinnorollen och mammorollen, och kring sexualitet och vem jag är eller vill vara som kvinna. Jag upplever att många områden och frågeställningar som jag som behandlare arbetar med blev mer lättillgängliga och ofarliga att möta för mammorna. Deras egen kreativitet och självförtroende växte i processen mer på deras villkor.

AL: Alla tre projekten berör frågan om hur kvinnor representeras i bild, och hur identitet formas i relation till ideal om hur en kvinna och mamma ska vara, borde vara. Hur ser du på bilderna i förhållande till en feministisk analys om kön och genus som en konstruktion? Jag tycker att man inte minst i serien parafrafer och selfporträtt ser hur femininitet är visad fram som något som görs, som performativitet, snarare än som något som finns i sig själv.

MR: Deltagarna är inga offer i bilderna, utan säger ungefär: "Jag kan vara sån här och sen kan jag vara sån här också". De är med på egna villkor, och leker med betraktarens föreställning om "kvinna på behandlingshem", men också något trotsigt: "Jag kan väl vara den du vill jag ska vara"

Jag tycker att de selfporträtten är intressanta, för vi vågar gå närmre en gräns om är känslig, och det tycker jag är bra. För jag kan bli trött på att ta sån hänsyn hela tiden också, faktiskt. Men det är viktigt att vara medveten om att man närmar sig gränsen. Det är väl det som innebär att vara medveten om sina positioner.

AL: Hur ser du Mija på dina projekt i förhållande till dokumentärfototraditionen? Den har varit starkt dominerande i Sverige, framför allt fram till postmodernismens genombrott i slutet av 1980-talet. Jag tänker på fotografer som exempelvis Anders Petersen som beskriver ett engagerat, inkännande förhållningssätt till sitt motiv där det dokumentära egentligen inte behöver betyda objektivitet. Det finns idag hos yngre efterföljare. Du arbetar med iscensatt fotografi som ändå knyter an till dokumentärt berättande.

MR: När jag gick på Fotohögskolan i Göteborg var Tuija Lindström professor, och hon tog dit många samtida fotografer och teoretiker som föreläsare. Bland annat diskuterades "victim photography", ett begrepp som konstnären Martha Rosler införde i början av 1980-talet för att kritisera sådan dokumentärfotografi som exploaterar den som är utsatt eller utslagen. Det här betydde mycket för mig, och min fråga var om det går att göra på ett annat sätt, kan man berätta om andra människor utan att vara så starkt närvarande som subjekt.

CB: Frågan är om man kan se de här bilderna utan kontext?

MR: Nej, det tror jag inte. Sammanhanget är viktigt.

AL: Det är klart att sammanhanget är avgörande, men det är det för alla bilder och inte bara vissa. Men många bilder har förstås ett sammanhang som vi redan är så välbekanta med att vi inte tänker på dem.

CB: Jag skulle vilja precisera vad jag är ute efter i frågan om bilder klarar sig själva. När man ser en kropp avbildas och man vet att det är ett fotografi är det å ena sidan är självklart att det har verklighetskoppling. Det går inte att ta bort ens i den digitalaste av tider. Den här personen har befunnit sig framför kameran. Men det gör å andra sidan att man ställer frågor: vem har rätt att förvalta och bestämma över när de här indexerna visas. Då kan man säga att du genom att göra en ram runt bilderna, ramen att du själv tittar på dem och som gör att vi som betraktare görs medvetna om apparaterna som finns hela tiden.

MR: Men hur är det i det tredje projektet: är apparaten lika närvarande där som i det första?

CB: Nej, och det är det fina i kråksången. Man kan, just med tanke på representationens begränsningar, säga att det är viktigt att visa apparaturen. Jag bör alltså försöka tydliggöra vad det är som får mig att hålla tyst i en situation där jag kan tala. Spivak är inte den enda som säger detta, och hon skulle väl formulera det annorlunda. Judith Butler är en annan person som ofta dyker upp i samtal om synlighet och minoritetsgrupper. Hon skulle säkert säga att det är någonting gott i sig att vara synlig. Och man kan inte säga om det här sker på ett hänsynsfullt sätt eller inte. Man har inte någon sådan kontroll av framställningen. I dina projekt Mija, vet vi att du ger bilder tillbaka till dem som är delaktiga i processen. I de fall då man framställer personer utan räkna med dem som tänkta betraktare – till exempel uteliggare, bara därför att de är tillgängliga – så visar det plågsamt tydligt att det är personer som man kan skita i. Man kan göra det därför att de inte kommer att komma tillbaka. Och de saknar röst i den klassiska Spivak-meningen. De saknar tyngd i ens eget liv.

Men för en sådan som Judith Butler skulle det kanske ändå kunna ha ett värde: man påpekar att de här personerna finns, de existerar. Om de också uppnår ett visst antal, en kritisk massa, så måste man till slut räkna med dem. Då måste man också räkna med den här uteliggaren. Hur påverkar detta frågan om skuld kring bildanvändning? Det är förstås något som är omöjlig att svara på, och samtalet kring den frågan kommer att fortsätta.